

הקנאה

גיבורי "הקנאה" נעים כבופות דוממות בתוך עולם שאין להם עצמם חלק בו, עולם שבו אינם אלא "נתונים חושיים" בצד רשימה של חפצים, מראות ונתונים שמע אחרים. תודעה לא-מודעת קושרתם ליקום זה שהם בו אמצעים. כגיבורים המוצארטיאניים היודעים כי עולמם אשליה ואינם מסוגלים להשתחרר מתפקידם כ"עושי מוזיקה" כך גיבורי "הקנאה" יודעים את אי-קיומם מחוץ למלים, מחוץ לדפי הספר ממש. הריהם יצירי מלים ולא "יצירי אנוש".

חוטם סמויים קושרים אותם למעין מרכז, מוקד, נקודה מסתורית שהם חוששים, או אינם יכולים, להתרחק ממנה. (א., האשה ופרנק-המחזר הם הגיבורים היחידים המופיעים על במת ההתרחשויות). אותו מוקד-משעבד אינו אלא... רומן שבשמו אין נוק-בים ואשר משמש נושא שיחה מתמיד לזוג הגיבורים, כעין לייטמוטיב המנחה את העלילה בהתפתחותה (אם יש כזאת בכלל). בתחילת הרומן מתוארת א. כשהיא קוראת ברומן:

"...א. קוראת ברומן שנשאל אמש, ושכבר השיתו בו בצהריים. היא מוסיפה לקרוא, בלי להסב את עיניה עד שאור השמש אינו מספיק עוד. עתה היא זוקפת את פניה, סוגרת את הספר. מניחה אותו בטווח הישג ידה על השולחן הנמוך ונשארת נעוצת מבט היישר נכחה..." (ע' 24)

מתעוררת כעין תחושה של שיעבוד, של אי-האפשרות בכלל להינתק מקירבתו המתמדת של הספר. מעין "והגית בו יומם ולילה" חיי לוני אינו חדל מתודעתה של הגיבורה. גם בפגישותיו של הזוג אין נושא הרומן חדל מלהטריד את מחשבותיו:

"השנים משוחחים כעת על הרומן שא. ער-מדת בקריאתו; עלילתו מתרחשת באפ-ריקה. הגיבורה אינה יכולה לשאת את האקלים הטרופיים... אחרי כן הוא מזכיר ברמז, שתום למדי למי שאף לא עילעל

בספר, את התנהגותו של הבעל... ואי אפי שר לקבוע בוודאות במי או במה הרברים אמורים. פרנק מביט אל א. המביטה אל פרנק. היא מעיפה חיוך לעומתו, וזה נבלע חיש מהר באפלולית. היא הבינה, שפן הסיפור מוכר לה." (ע' 29)

בלי הרף מנסים הגיבורים למצוא ברומן קווים מקבילים לחייהם שלהם. חיפושם אחר דגמים, דוגמות למצבים שנקלעו אליהם, מקפיא, מאבן, הופך את תנועותיהם למלאי כותיות. הם שטחיים, מעוררי חמלה, נתונים לשליטתו המתמדת של הספר:

"שניהם כאחד סיימו עתה את הקריאה באותו ספר המעסיק אותם זה זמן מה; ...הם דנים במקומות, במאורעות, בדמויות, כאילו לו היה להם ענין בדברים אמיתיים..." (ע' 56)

ההיתלות המתמדת ברומן מעניקה להם אשליה של חופש. רגע נשכחו מהם השרירות, השיעבוד של הוויתם למול האפשרות לשחק בשינוי גורלם של גיבורי רומן אחר:

"...על יסוד השערה חדשה הם מחברים או השתלשלות סבירה שונה, אילו זה לא היה קורה'. פרשות-דרכים אחרות מזדמנות במהלך הדרך, וכולן מוליכות לסימונים שונים. הגרסאות רבות מאד, ועוד רבות מהן גרסותיהן של הגרסאות; אף דומה שהם מוסיפים עליהן בשרירות לב... פרנק מוסיף... במחיידי את המעשיות שעתה-זה חיברו יחדיו. לחינם מעלים השערות הפוריות, שהרי הדברים הם כמות שהם: במציאות אין משנים כלום." (ע' 57)

כמו הראי הדובר אמת באגדת שלגיה, הרומן (שעטיפתו אכן מכריקה כראי) נועד להיות השתקפות הרסנית, משעבדת, "נרקיסית" של חיי הזוג. שוב ושוב מתואר הרומן כעומד פיזית בין שני בני-הזוג:

"...א." סוגרת את ספרה ומניחה אותו על השולחן הקטן, לצדה (בין שתי קבוצות הי כורסאות: הצמד שנכבד פונה אל הקהל מתחת החלון והשתיים האחרות, השונות מזו, שהועמדו כאלכסון, סמוך יותר למעין קצה). לשם סימון העמוד קופלה שפת העטיפה המכריקה..." (ע' 114)

* א. רוב גרייה: הקנאה; תרגום: אילנה הוברמן; הוצאת דביר, 1974; 120 עמ'.

התודעה הדתית המודרנית? זכותו הגדולה של פרופ' שלום, אם להיאחו בקרנות זכרון ישן זה, שהוא לימדנו ש"אלוהי ישראל" אינו אותו אל של המסורת הרבנית הממורסדת אשר מושגו בא לידי מיצוי בנותן התורה של המצוות המעשיות. משלום למדנו שבתולדות היהודים יש ויש תופעות דתיות ולשון הריבוי מורה על רבגוניות וגם על סתירות.

שלום גילה ברבים במשך שנות פעילותו הברוכה את קיומה של מחתרת תיאולוגית בעולם המחשבה הדתית היהודית והוכיח במחקריו המרובים שהלגיטימיות הייחודית של התפיסה ההלכתית של היהדות לא היתה תמיד כה מובנת כפי שמתמרים נציגיה כיום. ושלום הוא שהראה איך צמחה התפיסה הרשמית עצמה מתוך דיכוייה של אותה מחתרת. השבתאות העזה להתמודד עם הב"עיה, הידועה לפילוסופים מכבר ואשר ההגות הרשמית מיסודו של הרמב"ם התעלמה ממנה, שאם אלוהים הוא הסיבה הראשונה הרי אין שום משמעות דתית להתגלות. שהרי אין טעם לסגוד לפולחנו של מושג שניתן לתפיסה באמצעות השכל בלבד. בשבתאות הבחינו אפוא בין הסיבה הראשונה לבין אלוהי ישראל אל וגם—וזה דבר חמור יותר—בין "תורה דבריא" לבין "תורה דאצילות". מושג אחר רון זה קשור, כמובן, ברעיון שעם תחילת הגאולה שיוחסה לשבתי צבי מתבטלת התורה שניתנה בסיני ועל מקומה באה התורה החדשה. אין לך רעיון מהפכני יותר במסגרת הדת הממוסדת מאשר רעיון זה של חידוש התורה שהרי מוסד זה כל-כולו עומד על הרעיון שתורת משה לעולם לא תוחלף באחרת. התורה ניתנה בסיני, לא בשמיים היא, ולכן אפילו אלוהים בכבודו ובעצמו לא יוכל עוד לשנותה ולחדשה. הישגו הגדול של שלום הוא שגילה שחידוש התורה, על כל המסקנות המוסדיות הנובעות ממושג זה, העסיק לפני מעט מאות-שנים את שלומי-אמוני ישראל בבחינת שאלה חיה ופתוחה.

הספר הנדון כאן מכיל שלושה מאמרים. הראשון שבהם, "מצנה הבאה בעבירה", היה מזמן לנכס-צאן-ברזל של המחשבה היהודית.

בתיאור הפגישה האחרונה שקועים בני-הזוג שוב בשיחה על הרומן, ובפרטי-פרטים, וי טובעים בסבך של חפצים שעתה לובשים משמעות תמוהה, מאיימת. במרכזם של החפצים (כגון הכוסות שמביא המלצר) מונח הרומן; על השולחן העגול, ובמרכזו, מונח הספר כמרכזו של קוסמוס מדומה:

"...הדרך שהוא הולך בה, על אריחי הריצפה, מקבילה במידה ניכרת לקיר ומתלכדת עם רצועת הצל ליד השולחן, העגול והגדול, שעליו הוא שם בזהירות את המגש, לצד הרומן שכעטיפה המבריקה". (ע' 119)

מנייתם התמימה-כביכול של החפצים פירושה—בפסקנות דוממת, משעבדת—סוף הרומן והתפוצצות הקנאה: המלצר, כשליח בטר-אגדיה עתיקה, מבשר קץ, בהגישו את שני בקבוקי המשקה עם שלש כוסות:

"...א' ופרנק מסיחים בו בהתעוררות, ובתוך כך שותים בלגימות קטנות את מזג הקוניאק ומי הסודה שבעלת הבית הגישה בשלוש כוסות". (ע' 119)

כעין רעל שנמסך במשקה ואשר הגיבורים שותים ממנו בתום-לב חותם את הרומן כמו במפתיע. הקוסמוס כולו, המתרחב במעגלים גדלים והולכים, נגוע בו. מן הספר המבריק שבמרכז השולחן, אל הגוזזטה, אל הגן, וסביב הבית:

"שחזר הלילה וההמולה מחרישת האזניים של החגבים שוב מתפרשים, כעת, על פני הגן והגוזזטה, סביב סביב לבית". (ע' 120)

ב. צ.

השבתאות וגילגוליה

אמר פעם פרופ' ש. ה. ברגמן על מי שנחשב בעיניו מאז ומתמיד מורו ורבו: "זכותו הגדולה של מרטין בובר שהחזיר אותנו אל אלוהי ישראל". היה באותו מעמד מי שהעיר לו: "מדוע תאמר אלוהי ישראל ולא אלוהי

* גרשם שלום: מחקרים ומקורות לתולדות השבתאות וגילגוליה; מוסד ביאליק, 1974; עמ' 470.